

Jos Kessels
Erik Boers
Pieter Mostert

Vrije ruimte
PRAKTIJKBOEK
Filosofen in organisaties

Boom
Amsterdam

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2008

© Jos Kessels, Erik Boers en Pieter Mostert 2008

Derde oplage 2015

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag e' binnenwerk: steef liefding

www.boomfilosofie.nl

www.eidoskoop.nl

www.hetnieuwetrivium.nl

ISBN 978 90 8506 5418

NUR 730, 734

INHOUD

Filosoferen in organisaties	9
Praktijkwijzers: hoe werken ze?	14
Keuzewijzer	16

DIALECTICA: ONDERZOEKSGESPREKKEN VOEREN 18

1 Kennismaken	20
2 Beelden en metaforen	23
3 Wat en hoe	25
4 Denkfiguren	29
5 Vraag achter de vraag	31
6 Onder de streep	34
7 Vragencarrousel	36
8 Lastige vragen	38
9 Socratisch gesprek	40
10 Socratisch gesprek een-op-een	46
11 Socratisch voorgesprek	47
12 Vraaggericht socratisch gesprek	51
13 Dialoog	53
14 Syllogisme	56
15 TOVEREN	58
16 Dilemmagesprek	60
17 Karteringszin	62
18 Dialoog en dilemma	64
19 Definitiegesprek	66
20 Achterkant van het gelijk	69
21 Is dit wat het lijkt?	73
22 Illusieonderzoek	75
23 <i>Diner pensant</i>	77
24 De voorbereide omgeving	79
25 Oordelen omkeren	81
26 Contemplatieve dialoog	84
27 Kunst kijken	86
28 Wandelgesprek	88
29 Leesgesprek	90

RETORICA: ANDEREN AANSPREKEN 92

- 30 Kort betoog 94
- 31 Sermoen 96
- 32 Tegenspreken 98
- 33 Debat 100
- 34 Pleidooi 104
- 35 *Captatio benevolentiae* 106
- 36 Onderzoek van een geschil 108
- 37 *Sic et non* 111
- 38 Beraad 114
- 39 Kapittelen 116
- 40 Waar of onwaar? 119
- 41 Klaagzang 121
- 42 Simpel perspectief 123
- 43 Preek 125
- 44 Grafrede 127
- 45 Ode 129
- 46 Proviand 131
- 47 Spreken als vriend 132

GRAMMATICA: WOORDEN DIE WERKEN 134

- 48 Smaak van woorden 136
- 49 Persoonlijk manifest 138
- 50 Ansichtkaart 141
- 51 Brief 143
- 52 Redactioneel commentaar 146
- 53 Column 148
- 54 Kort bericht 150
- 55 Essay 151
- 56 Persoonlijke anekdote 153
- 57 Maxime 155
- 58 Aforisme 157
- 59 Onopvallend moment 159
- 60 Recensie 161
- 61 Voorwoord 163
- 62 Het poëtisch argument 165
- 63 Reflectief dagboek 167

ETHICA: VAN DESKUNDIGHEID NAAR MEESTERSCHAP 170

- 64 Analyse van gewoonten 172
- 65 Morele leermeesters 174
- 66 Middenpositie 176
- 67 Imaginair vraaggesprek 179
- 68 In gesprek met je *daimonion* 182
- 69 Atlas van waarden 184
- 70 Aan de hemelpoort 189
- 71 Klarheid scheppen 190
- 72 De tien geboden 192
- 73 Sluier van schaamte 194
- 74 Kralenspel 196
- 75 Completen 200

Alfabetisch register 202

Dankwoord 204

Over de auteurs 205

Filosoferen in organisaties

Een managementteam dat spreekt over de eigen morele leermeesters, een groep professionals die veelgekoesterde illusies probeert op te sporen, bestuurders uit de zorg die reflecteren op essenties en excellenties in hun werk, directeuren van onderwijsinstellingen die in één minuut hun visie op kwaliteitshandhaving neerzetten, adviseurs die merken dat achter ogenschijnlijk onbenullige voorvallen fundamentele vragen verborgen zitten, softwareontwikkelaars die met hun managers in debat gaan over de stelling dat ze zich te veel met hun werk bemoeien, juristen die in één zin duidelijk maken welke afwegingen zij maken bij een dilemma, stadsbewoners die met elkaar in gesprek gaan over hoe ze willen samenleven in hun buurt, helpdeskmedewerkers die zoeken naar het juiste midden in emotioneel geladen situaties Met allerlei groepen en op allerlei manieren hebben wij de afgelopen jaren het ‘benen op tafel-gesprek’ van nieuwe vormen voorzien. Vormen die we in dit praktijkboek beschikbaar stellen voor ieder die in de eigen omgeving werk wil maken van reflectie en gesprekken met diepgang.

In deze tijd van snelle communicatie, moeiteloze verbindingen en kortstondige contacten worden gesprekken met diepgang steeds schaarser. Des te meer beseffen we dat we niet goed zonder kunnen. Ergens moet er toch een plek zijn waar verdiepende vragen aan bod komen, de ‘trage vragen’, over de betekenis, samenhang en richting van wat er gebeurt, over doelen, uitgangspunten en zin, over het goede, het ware en het schone of aangename. Dat is niet alleen van belang om zelf goed te kunnen functioneren, als persoon. Het is ook van invloed op de kwaliteit van onze omgeving, van de organisatie waarin we werken, de buurt waarin we wonen, de samenleving als geheel. Soms moet je een pas op de plaats maken, ruimte scheppen voor reflectie, vrije ruimte.

Die ruimte kun je vinden in een goed gesprek. Uit ervaring weten we dat dat niet zomaar vanzelf tot stand komt. En de gedachte dat we het al lang kunnen – een onderzoeksgesprek opzetten, een gesprek met diepgang voeren – blijkt in de praktijk vaak een grote misvatting te zijn. Langzaam denken maakt maar al te makkelijk plaats voor instrumenteel ongeduld. Om werkelijk samen te denken heb je onderzoeksvormen nodig, omgangsvormen, manieren om op een tegelijk speelse en strenge wijze stil te

staan bij een kwestie. Stilstaan is echter een kunst op zich. Het omvat het losmaken van jezelf uit je handelen en nagaan of die handelingen gericht zijn op iets wat waarde en betekenis heeft. Filosoferen, het streven naar wijsheid, is – anders dan het gangbare spraakgebruik wil – geen vrijblijvend gepraat of ijdel, hoogdravend geklets. Het is zorgvuldig rekenschap geven van wat je wilt, hoe je handelt, waar je je prioriteiten legt. Het is minutieus zoeken, formuleren en legitimeren van visie. Het is kritisch toetsen, delen en afstemmen van zienswijzen. Deze kunst is in onze ogen van wezenlijk belang voor organisaties. Bepalen wat waardevol is, is cruciaal voor het nastreven ervan. Het articuleren van een waarde is cruciaal voor het creëren ervan. Zonder visie geen strategie, zonder helderheid geen doeltreffendheid. Zonder gezamenlijke focus geen gezamenlijke richting.

De vrije kunsten

Dit boek biedt een uitbreiding van de praktijkwijzers in *Vrije Ruimte* (Boom, 2002). Het bevat een groot aantal manieren van spreken en schrijven die je denken verdiepen en die vorm geven aan reflectie. Wij hebben ze de afgelopen jaren ontwikkeld in onze eigen praktijk in organisaties, vaak gebruik makend van historische bronnen. Zij zijn hier samengebracht omdat onze klanten ze inspirerend vonden en er zelfstandig mee aan de slag wilden, hetzij met één specifieke vorm, hetzij met een combinatie van werkwijzen. Alle hier vergaarde praktijkwijzers zijn geschikt als handvat om gezamenlijk onderzoek teweeg te brengen, in tweegesprekken of in groepen, in de formele omgeving van een bestuurskamer of in de informele setting van een incidenteel gezelschap – zoals ons eigen Socratisch Café.

Net als in *Vrije Ruimte* zijn de praktijkwijzers verdeeld over de drie vrije kunsten, dialectica, retorica en grammatica (onderzoeken, overtuigen, schrijven), plus de meesterkunst ethica, de kunst goed te leven. Sommige ervan vergen veel oefening of een ervaren begeleider, andere niet, daar kun je zo mee beginnen. Maar alle praktijkwijzers leiden tot reflectie en tot onderzoeksgesprekken. Wij beschouwen zulke gesprekken als ‘de meest vruchtbare en natuurlijke oefening van de geest’ (Montaigne) en als ‘de meest vervullende en hoogstaande activiteit van een vrij mens’ (Aristoteles). Bovendien zijn dit soort gesprekken van vitaal belang in ons hedendaagse, jachtige leven en de vele dienstverlenende en creatieve organisaties daarin, om samen na te denken, om visies en ideeën, afstem-

ming en saamhorigheid te ontwikkelen, om onderlinge verschillen te leren kennen en te leren waarderen.

Socrates is, in de westerse traditie, de aartsvader van het onderzoeksgesprek en de filosofische reflectie. Hij onderzocht allerlei kwesties in diepgravende gesprekken. Door het uitwisselen en toetsen van meningen bracht hij zijn gesprekspartners ertoe zichzelf de maat te nemen, hun eigen doen en laten en hun opvattingen over wat belangrijk is in het leven te inspecteren. Zijn gesprekken waren steevast gericht op het vaststellen wat van waarde is in iemands leven. Daartoe begon hij met iemand te vragen zijn opvattingen over een kwestie nauwkeurig te formuleren. Maar vervolgens ging hij een confronterende stap verder: hij wilde niet alleen weten wat die persoon van de kwestie vond, hij onderzocht ook hoe hij er in de praktijk feitelijk mee omging. Dat wil zeggen, hij liet zijn gesprekspartners niet alleen hun ideeën onderzoeken, maar ook hun gedrag, hun houding en hun manier van leven. Socratisch onderzoek is wezenlijk zelfonderzoek.

Vrije ruimte

Socrates moet een meester zijn geweest in het verleiden van mensen tot een reflectief gesprek. Zijn uitgangspunt was dat intelligentie of verstandigheid geen louter individuele aangelegenheid is: om haar op te wekken heb je anderen nodig, mensen die bereid zijn mee te denken en die tegelijk in staat zijn iets beredeneerd te betwijfelen. Door op die manier meningen langs elkaar te laten schuren kun je gezamenlijk iets bereiken wat je in je eentje niet kunt, namelijk formuleren wat werkelijk van waarde is, een bezielend idee vinden, een beeld van wat deugt. Dat is wat Socrates in zijn gesprekken tot stand probeerde te brengen.

Let wel, een onderzoeksgesprek is iets anders dan een hulpgesprek, een coachend of adviserend of probleemoplossend gesprek. Socrates' gesprekken waren juist vrij, niet gericht op helpen of begeleiden, noch op het ontwikkelen van een strategie of een ander bruikbaar, nuttig resultaat. Een onderzoeksgesprek is een vrije ruimte-gesprek. Er bestaat vanouds een onderscheid tussen de vrije en de dienstbare kunsten, de *artes liberales* en de *artes serviles*. De vrije kunsten beoefen je om vrije ruimte in je leven te brengen, rust. Het zijn de kunsten van het beschouwende, reflectieve leven, *vita contemplativa*. De andere, de dienstbare kunsten, beoefen je om

een professie te vervullen, zij behoren tot de *vita activa*. Het een doe je omwille van zichzelf, het andere omwille van iets anders.

Wij vinden het van groot belang om juist in de drukte van alledag vrije ruimte te creëren, af en toe stil te staan in plaats van steeds maar voort te hollen, uit de 'doe-stand' te komen en in de 'denk-stand'. Niet alleen omdat goede ideeën ontstaan op momenten van rust, als er ruimte is in je hoofd, of ruimte in een ontmoeting. Maar ook om tegenwicht te bieden tegen de dreigende overheersing van het nuttige. Het leven bestaat niet slechts uit nuttigheden, ook uit zegeningen. We hebben niet alleen behoefte aan bedrijvigheid, maar ook aan spel, viering, vrije tijd, rust. 'Wij zijn bedrijvig (letterlijk onrustig) teneinde rust te hebben', zegt Aristoteles. Bij ons wordt de arbeidswereld zo overgewaardeerd dat het moeilijk is de diepere betekenis van rust in het oog te krijgen. Tekenend is dat het Grieks en Latijn voor bedrijvigheid alleen een negatieve benaming hadden: *a-scholia*, *neg-otium*. Daarmee geven de klassieken aan dat rust, het ontspannen bezig zijn, de maatstaf was. Vrije ruimte was de norm, drukke of overspannen bedrijvigheid de afwijking. Bij ons is het omgekeerd, inspannende drukte is de maatstaf, rust of vrije tijd worden beschouwd als de tijd dat je niet werkt.

Voortreffelijkheid

De dienstbare kunsten zijn gericht op het aanleren van de bekwaamheden van de vakman: manager, docent, arts, jurist enzovoort. Zij zijn gericht op een professioneel of maatschappelijk doel, en op de deskundigheid in het bereiken van dat doel. De vrije kunsten daarentegen zijn gericht op het ontwikkelen van de intrinsiek menselijke mogelijkheden, van bewustzijn en communicatie, taal en denken, spreken en schrijven. Zij zijn dus ook gericht op bekwaamheden, maar van een heel andere orde. Niet specifiek professioneel of maatschappelijk, maar algemeen menselijk, 'bekwaamheden' zoals verstandigheid, voortreffelijkheid, vrijheid of 'goed leven'. Aristoteles definieert dit doel als volgt:

Voortreffelijkheid of meesterschap is de karaktertoestand die ervoor zorgt dat iemand de juiste keuzes kan maken, keuzes die het midden houden tussen wat voor hem of haar een teveel en een te weinig is, en die gebaseerd zijn op een redelijk principe, namelijk het principe dat een persoon met praktische wijsheid hanteert. (*Nicomachische ethiek*, 1106 b 36, onze vertaling)

Hieruit blijkt hoe Aristoteles het verschil tussen deskundigheid en meesterschap duidde: een deskundige is vooral geïnteresseerd in de vraag naar de juiste keuze in een bepaald geval en hoe die het beste gerealiseerd kan worden. Meesterschap gaat juist over de vraag welke karaktertoestand zorgt dat iemand de juiste keuzes kan maken: wat voor houding of denkwereld ligt daar aan ten grondslag? Wat voor iemand is dat, een persoon met verstandigheid of praktische wijsheid? De deskundige is gericht op probleemoplossing, de praktijkwijze op het vinden van 'de idee', op inzicht in het onderliggende patroon van de kwestie, of van zichzelf, op inzicht in de eigenlijke betekenis van een begrip. Een idee laat je zien wat in een problematisch vraagstuk de juiste ordening is, de 'vorm' die de kwestie tot een samenhangend, zinvol geheel kan maken. Een idee toont je de optimale vorm van de werkelijkheid, hoe zij eruit ziet als zij 'in vorm' is, of als jij zelf 'in vorm' bent.

In de praktijk overlappen de vrije en de dienstbare kunsten elkaar uiteraard. En meestal wordt er op beide soorten bekwaamheden tegelijk een beroep gedaan. Niettemin, uitgangspunt van de hier verzamelde oefeningen is het vrije ruimte-gesprek, het niet-instrumentele onderzoek, reflectie als spel. Een serieus en noodzakelijk spel, dat wel. En een hoogwaardig, soms veeleisend of confronterend spel, ook dat. Zelfs een nuttig spel, als je wilt. Maar vooral een prachtig en vervullend spel, passend bij vrije mensen en vrije geesten.

Jos Kessels
Erik Boers
Pieter Mostert

LITERATUUR

- Josef Pieper, *Rust en beschaving*. Soesterberg, Uitgeverij Aspekt, 2003.
- Bram Vermeulen, *Rust*. Amsterdam, Nijgh en Van Ditmar, 2005.
- A. Wierdsma en J. Swieringa, *Lerend organiseren. Als meer van hetzelfde niet helpt*. Groningen, Stenfert Kroese, 2002, hoofdstuk 19: Trekken. De principes.

Praktijkwijzers: hoe werken ze?

Om reflectieve gesprekken te kunnen voeren in organisaties heb je een vorm nodig, een beeld van hoe het gesprek gaat verlopen, een geschikte werkwijze. Anders krijg je gedoe over 'wat voor soort gesprek we hier aan het voeren zijn'. Dat doet afbreuk aan de kwaliteit van het gesprek. Daarvoor hebben we de hier geselecteerde praktijkwijzers bij elkaar gebracht.

Techniek en vrijheid

Sommige gespreksvormen lijken op elkaar, andere zijn juist verrassend anders. De ene vorm is makkelijker dan de andere. Met een aantal kun je onmiddellijk in een interessant gesprek komen, zonder enige voorbereiding of oefening. Andere vergen enige studie of scholing om ze goed onder de knie te krijgen. Er zijn er ook die een hoog niveau van beheersing vereisen, of een ervaren begeleider. Dat geldt voor iedere kunst, zo'n opklimmende moeilijkheidsgraad, ook voor de vrije kunsten. Daarnaast heb je niet alleen een zekere beheersing nodig, maar tevens iets anders, iets wat het niveau van vaardigheid overstijgt. Muzikaliteit noemen ze dat in de muziek. Ook daar, in de muziek, geldt dat je langdurig en systematisch moet oefenen. Dat is de enige manier om de noodzakelijke techniek onder de knie te krijgen. Maar muzikaliteit is iets anders dan beheersing, het is gevoel hebben voor waar het eigenlijk om draait, kunnen loskomen van de techniek, louter spelen. Het is een vorm van onbevangenheid, niet gehinderd worden door regels of gebrek aan vaardigheid, je geheel kunnen richten naar wat nodig is in een situatie. Een geoefend kunstenaar zet de techniek naar zijn hand, zijn spel is vrij. Voor de beoefenaar van de vrije kunsten geldt dat wel helemaal.

Alle praktijkwijzers die we hier beschrijven veronderstellen deze combinatie van techniek en vrijheid. Enerzijds nodigen zij uit tot precisie in het gebruik. Ze geven aan waar je streng en accuraat moet zijn, waar 'zo ongeveer' niet goed genoeg is. Anderzijds moet je ze steeds weer zelf interpreteren, zoals partituren, zij vragen een eigen lezing, een persoonlijke vertolking. Je kunt ze niet uitvoeren alsof het mechaniekjes zijn, achteloos en op de automatische piloot. De kunst is ermee te leren 'spelen', dat wil zeggen de techniek ervan zodanig in de vingers te krijgen dat je er los van komt, dat je er muziek van kunt maken, er je hart en ziel in kunt leggen.

De weldaad van de vorm

We hebben de praktijkwijzers zo concreet mogelijk gemaakt. Dat is de basis van hun werkzaamheid. Houd voor ogen dat zij allemaal bedoeld zijn om een gesprek op gang te brengen, een gezamenlijke gedachtewisseling, en tevens een zelfonderzoek van de deelnemers. Dat is een subtiel en kwetsbaar doel. Het is wat anders dan 'zomaar iets uitproberen' of 'eens een keer iets nieuws doen'. Denk dus na over wat het doel is van een bepaalde praktijkwijzer, waar hij op is gericht en wat er voor nodig is om dat te bereiken. Allemaal helpen ze op hun eigen manier om een bepaald soort onderzoek tot stand te brengen. Wij hebben ze zo proberen te schrijven dat ze uitnodigen tot gebruik, dat ze de verwachting wekken 'dit gaat plezierig, maar ook serieus worden'. Zo hoort een gesprek te zijn, een spel, maar wel een dat menens is, waar iets op het spel staat.

We hebben de praktijkwijzers binnen elk van de disciplines zó geordend dat ze je langzaam invoeren. De minder ingewikkelde staan aan het begin. Daarna volgen praktijkwijzers voor gespreksvormen die tot verdieping leiden. Sommige sluiten aan bij de vorige, andere laten juist zien dat je ook op een heel andere manier het onderzoek vorm kunt geven. Durf te variëren, is ons devies. Maar als je een keer gekozen hebt, houd je dan aan die vorm. Hij biedt je duidelijkheid en houvast, hij maakt het mogelijk je te concentreren op de inhoud, je aandacht dáár op te richten. De vorm ondersteunt het onderzoek, hij voorkomt dat je alle kanten op dwaalt en nergens uitkomt. Als het goed is, werkt de vorm als een weldaad.

Literatuurverwijzingen

Wie zich aangesproken voelt door een werkvorm en er meer verdieping aan wil geven kan terecht bij de literatuur waar we naar verwijzen aan het eind van iedere praktijkwijzer. We hebben ons beperkt in het aantal titels en steeds alleen diegene opgenomen die voor onszelf het belangrijkste zijn.

Keuzewijzer

Je kunt een bepaalde praktijkwijzer kiezen gewoon omdat hij je aanspreekt: je ziet meteen voor je hoe die vorm van onderzoek gaat werken in jouw omstandigheden. Maar het komt ook voor dat je midden in een proces zit, of dat je een start wilt maken met een onderzoek, of juist tot een afronding wilt komen. Zoek dan een praktijkwijzer uit op zijn functionaliteit: past hij bij wat je beoogt? Om je een idee te geven:

In de voorbereiding kun je een praktijkwijzer kiezen aan de hand van de volgende vragen:

- 1 Gaat het je om een losse verkenning of om een gericht vooronderzoek; bijvoorbeeld: 2, Beelden en metaforen of 11, Socratisch voorgesprek.
- 2 Kies je voor een individuele of voor een gemeenschappelijke voorbereiding; bijvoorbeeld: 59, Een onopvallend moment of 48, De smaak van woorden.
- 3 Werkt een onderzoekend begin beter of juist een ponerend, strijdvaardig begin; bijvoorbeeld: 38, Beraad of 33, Debat.

Voor het onderzoek zelf kun je een praktijkwijzer kiezen aan de hand van vragen als deze:

- 1 Geef je de voorkeur aan één vorm (met veel tijd hiervoor) of aan een combinatie van vormen; bijvoorbeeld: 9, Socratisch gesprek of 70, Aan de hemelpoort plus 22, Illusie-onderzoek plus 57, Maxime schrijven.
- 2 Wil je één gemeenschappelijk gesprek of wil je een afwisseling van gemeenschappelijke en individuele activiteiten; bijvoorbeeld: 38, Beraad of 65, Morele leermeesters.
- 3 Kies je voor een gesprek of voor een combinatie van spreken en schrijven; bijvoorbeeld: 23, *Diner pensant* of 19, Definitiegesprek.

In de afronding kun je een praktijkwijzer kiezen aan de hand van criteria als:

- 1 Gaat het om een oogst van ieder individueel of om een gezamenlijke oogst; bijvoorbeeld: 53, Column of 14, Syllogisme.
- 2 Eindigt het gesprek met een aanzet tot een vervolg of met een afronding; bijvoorbeeld: 61, Voorwoord of 17, Karteringszin.

Aldus ontstaat vanzelf een programma. Allerlei variaties en combinaties zijn mogelijk. Maar je kunt ook jaren bezig zijn één vorm te cultiveren. Of beter nog, enkele goed gekozen vormen een structurele plaats in de organisatie geven.

LITERATUUR

- Erik Boers, Peter van der Geer, Jos Kessels, *Eindelijk een goed gesprek. Debat en dialoog als spraakmakers in organisaties*. In: *Opleiding en Ontwikkeling*, 15, juli-augustus 2002, 19–23.
- Erik Boers, Jos Kessels, *Waarom eigenlijk? Over de waarde van filosofie in organisaties*. In: *Leren in ontwikkeling* 6/7, juni 2006, 34–38.
- Jos Kessels, *Socrates op de markt. Filosofie in bedrijf*. Amsterdam, Boom, 1997.